

LA LLENGUA ÉS LA (POSSIBILITAT DE LA NO) GUERRA

CARLES JOSÉ MESTRE

Universitat de Barcelona

Llengua i guerra

Sí, la llengua és la guerra, per bé que típicament l'és –de manera (aparentment) paradoxal– en tant que opció d'encara no fer o de no continuar aital guerra en el seu vessant típicament material i corporal, generalment farcit de destrucció, sang i dolor. En aquests casos, la llengua serà respectivament guerra amatenent o guerra suspesa i, en conseqüència i també correlativament, estarà vinculada amb una precària (el grau de precarietat dependrà de l'escenari concret) o provisional pau; podrà certament amenaçar-hi guerra física, però mentre romangui en una d'aquestes dues conjuntures no serà instrument bèl·lic tal com ho és en un ordre militar d'atac o de defensa.

En un segon ordre òntic igualment important però que acostuma a passar més desapercbut, la llengua és també guerra com a producte, com a resultat. Perquè és un dels elements que típicament passen a caracteritzar en sentit històric l'escenari deparat per la resolució d'un conflicte violent de caire territorial, i això *en tant que específic escenari postbèl·lic* –una circumstància que massa sovint s'obvia. El mateix idioma d'aquesta contribució, de fet, és exemple de tot plegat. El català existeix com a dialecte-

talització del llatí en unes determinades terres, i el llatí va ser començat a parlar en aitals terres arran de la invasió romana posterior a la segona guerra Púnica, ras i curt; certament, no sembla que hi fos imposat a sang i espasa, però també fora prou clar que abans del 218 aC, l'any en què aquella guerra va arribar a Empúries, ben pocs l'hi parlaven. Per tant, potser no n'hauríem d'estar tan orgullosos, de fer servir la llengua catalana, per bé que potser sí de conservar-la (ben viva, és clar), d'acord amb el que després s'argumentarà.

Les dues esmentades relacions entre llengua i guerra són l'objecte d'aquest article, i sí, ja intuïm que davant d'aquesta literalment –des d'una perspectiva etimològica– polèmica presentació, hi ha qui ràpidament dirà que també podem documentar aparicions de la llengua que no són dependents d'un marc de conflicte, situacions en què el fet lingüístic pot actuar fins i tot en sentit contrari, al servei de forces de caire centrípet. En el que segueix, però, mirarem de mostrar que també en escenaris d'aquest caire l'element agonístic seria present en la majoria dels casos, per bé que sota una forma no explícitament controvertida.

Llengua i història

Tota llengua està relacionada amb una història, i en parlar de la nostra història a l'engròs, que és la història europea, no podem deixar de parlar de la guerra. La territorial i també corporal, amb (milions i milions de) morts, i (milions i milions de) ferits, que han deixat un rastre de desolació i patiment en no pocs moments d'aquest passat, particularment al segle xx. Una guerra que, mentre s'escriuen aquestes línies, és altre cop present, ara al Rus de Kíiv, amb un si més no aparentment clar culpable però també amb una història concreta –particularment la relativa al seu darrer segle– més complexa que no voldrien alguns.

Sigui com sigui, però, el cas fora que enllà de la valoració moral hi ha (sempre?) els fets. I la seva anàlisi ens mostra que els escenaris immediatament anterior i posterior a la guerra física posseirien com a norma un específic correlat lingüístic (i no sembla pas que el conflicte al Rus de Kíiv, per seguir amb l'exemple, n'hagi de ser en el futur excepció). No importa ara en nom de què s'hagi fet la guerra en qüestió, com tampoc no importa si al darrere del motiu invocat hi existeix una no confessada intenció: si la llengua no hi és directament present, en la causa, ho serà en l'efecte, que o bé deixarà l'escenari lingüístic tal com estava, o bé el variarà; en el primer cas, la guerra hauria reforçat un determinat *statu quo*, mentre que en el segon n'imposarà un altre.

El reforçament o la modificació de l'*statu quo* lingüístic arran d'un conflicte bèl·lic, però, no dependrà necessàriament de qui n'hagi resultat el (provisional o definitiu) vencedor. Al llarg del període que va des del desembre de 1921 (signatura del tractat de Pau amb la Gran Bretanya en relació amb la guerra d'independència iniciada el gener de 1919) fins a l'abril de 1949 (amb la desfilada del dia de la Independència el dia 24 d'aquell mes), una part d'Irlanda va progressar d'una quasi independència de facto a una independència de iure, i això no va anar pas de bracet amb una recuperació del gaèlic irlandès com a llengua prominent a la Irlanda emancipada. Ans al contrari, la lenta i constant davallada de la llengua de l'illa no va aturar-se i així va continuar sent fins a arribar al present segle, quan ha arribat a estar considerada per la Unesco com una llengua en perill d'extinció, ras i curt.¹ Paradoxalment, doncs, la independència irlandesa va acabar reforçant-hi l'estatus de l'anglès,

1. Vegeu «Irish» dins <https://www.theguardian.com/news/datablog/2011/apr/15/language-extinct-endangered>.

ja que aquesta altra llengua, tot i les (formalment) adverses condicions polítiques que li varen sobrevenir, no va deixar d'anar incrementant la seva presència a la República fins al punt de finalment relegar la llengua tradicional a una posició preeminentment simbòlica, si no decorativa. Poques formes deu haver més efectives, de generar o consolidar una estructura jeràrquica quant a dues llengües en contacte, que els vencedors d'un conflicte armat en què les llengües en qüestió estan formalment repartides de manera dual a partir de sengles bàndols, acabin parlant la llengua dels vençuts. I és aquesta constatació el que ens permet d'introduir els conceptes d'*hegemonia* i *dominació* quant a la qüestió que ens ocupa.

Llengua, hegemonia i dominació

Acabem d'assenyalar com al segle passat una part dels irlandesos van llevar-se del damunt la dominació britànica sense que amb això aconseguissin d'imposar-hi l'hegemonia lingüística del gaèlic irlandès. La raó, però, és ben senzilla: aquesta batalla ja l'havien començat a perdre feia molt de temps, tant com l'esdevingut des que al segle XVI una nova fornada de colons anglesos, amb Enric VIII, comencés a revertir l'assimilació de la llengua i la cultura gaèlica que havien fet els seus predecessors des que els primers d'ells haguessin arribat a l'illa el segle XII. Una reversió que, si més no en part, fou propiciada per un conjunt d'amenaçes i imposicions cap als qui miressin de mantenir l'hegemonia d'aquelles llengua i cultura, i que tingué com a principals fites l'anglització de les institucions polítiques i l'escolarització exclusivament en anglès, mesura aquesta última ja decretada pel govern del Regne Unit a la dècada dels trenta del segle XIX, quan arran de l'*Act of Union* del 1800 la desacomplexada preeminència britànica del segle anterior havia passat a posseir, en fi, ple rang jurídic. Massa obstacles i durant massa temps, doncs, i si endemés hi afegim

la terrible gran fam de la dècada de 1840, que va endur-se pràcticament dos milions de parlants nadius de gaèlic (l'un va morir i l'altre va emigrar), la minorització d'aquesta llengua –que finalment l'ha col·locada en la senda de la desaparició– ben poc ha de sorprendre'ns.

El cas de l'illa d'Irlanda, doncs, mostra que hegemonia lingüísticocultural i hegemonia sociopolítica (que sovint va o acaba anant de bracet amb una dominació administrativomilitar) no sempre discorren pel mateix camí, ja que a l'escenari en qüestió hi va haver de la banda anglesa un període de la segona sense la primera, i per a la part irlandesa la fi d'aquesta segona no va implicar una recuperació de la primera. Tanmateix, no parlem d'un cas particularment excepcional. Els romans varen conquerir l'Hèl·lade i no varen imposar-hi aquella hegemonia lingüísticocultural (ans al contrari, haurien estat notablement permeables a no pocs elements d'aquella civilització, inclosa la llengua)², i el mateix imperi Romà va esfondrar-se i va llegar l'hegemonia de la cultura llatina i la religió cristiana a una considerable part del continent europeu. Els factors de l'hegemonia lingüísticocultural, doncs, semblen no dependre necessàriament dels factors de l'hegemonia sociopolítica i encara menys dels factors de la dominació, fenomen aquest últim que, a més, fora patrimoni exclusiu del bàndol vencedor en un conflicte obert amb la corrent conseqüència de la imposició d'un aparell administrativomilitar al bàndol perdedor.

Hegemonia i resistència

A partir d'allò acabat d'expressar, pren sentit la possibilitat que, en el cas d'una dominació, els dominats –que al capdavall ho seran per haver estat vençuts en un conflicte

2. Vegeu Florence DUPONT, «Rome ou l'altérité incluse», *Rue Descartes*, 2002/3, núm. 37, p. 44-45.

obert— facin perdurar el pols del conflicte per la via de la disputa per l'hegemonia, una disputa que es convertirà en una forma de resistència qualitativament distinta de la resistència que el dominat planteja al dominador *qua* dominat, resistència que típicament serà de caire armat (per l'específic vessant armat que sol presentar la dominació). La resistència diguem-ne «hegemònica», en canvi, es practicaria per sobre de tot per continuar sent, per mantenir la vigència d'un *genus*, un tipus cultural en què la llengua hi acostuma a tenir un paper particularment rellevant, si no central. El *genus* en qüestió, no cal dir, fora dinàmic, històric i canviant, talment com el *genus* exemplificat pel dominador, essent justament el cas que un típic factor de variació d'aitals *genus* sigui la influència recíproca —per bé que típicament asimètrica per la mateixa idiosincràsia de la dominació— quant almenys al *locus* de la relació. Els servidors d'ambdós *genus*, tanmateix, no tenen per què presentar-hi filiació típicament genètica: el canonge Montagut la hi tenia, amb el *genus* català, i el 1939, un cop acabada la Guerra Civil espanyola, exposava públicament quines eren les estratègies que s'havien d'aplicar per tal d'erradicar la llengua catalana en vint anys³; parlem, no cal dir, d'un cas extrem, però que justament per aquesta raó mostra diàfanament el que volem expressar quant a la qüestió de la filiació genètica.⁴ Al seu torn, l'extremisme del clergue morenc va de bracet amb

3. Per a aquesta dada i d'altres de relatives a la figura en qüestió, vegeu Jordi DURAN, «El canonge Montagut: de l'integrisme al feixisme», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera de l'Ebre*, 29, 2019, p. 113-120. <https://raco.cat/index.php/MiscellaniaCERE/article/view/36533> [Consulta 23 de gener de 2023]

4. Per un altre cantó, i a fi d'arrodonir l'argument, cal també constatar que, al marge de la qüestió de la filiació genètica, no tothom se sent cridat —particularment en entorns liberals— a servir un *genus* en concret, a tenir-ne cura.

l'excepcionalitat dels conflictes en què els que porten les regnes d'un o altre dels *genus* disputants cerquen la sencera destrucció de l'altre en tant que altre *genus* (l'anomenat *genocidi cultural*), fins i tot en situacions de franca dominació de part d'un dels dos *genus*; una dada que corre paral·lela, però, a la constatació històrica ja avançada *supra* que els *genus* dominadors no solen ni de bon tros fomentar la simetria entre els *genus* presents en el corresponent marc de dominació (la sobirania política en la Modernitat), àdhuc en situacions d'inferioritat numèrica.⁵

Als efectes de la voluntat esclaridora d'aquest escrit, doncs, caldrà tenir present que en parlar de la *disputa* per l'hegemonia lingüísticocultural o fins i tot sociopolítica en un marc de dominació administrativomilitar, hom hauria d'excloure de l'àmbit d'anàlisi situacions com ara la relativa a la tan manifestada *Decadència*, si més no quant al període anterior a l'inici de la guerra de Successió (1701-1715). I és que cal recordar que prèviament a aquest conflicte no hi hauria hagut pas dominació del *genus* català per part del *genus* castellà arran de la resolució d'un determinat fet d'armes, ni tan sols una pseudodominació en clau sociopolítica per una continuada presència forana de caire típicament colonial (com l'esdeinguda a Irlanda). La guerra dels Segadors (1640-1652), per exemple, no és pas un conflicte obert entre dos subjectes de caire típicament polític (una situació que, en canvi, sí que es dona a principis del segle

5. La possibilitat, però, que en escenaris «pacíficats» hi hagi un *genus* minoritari dominador fora més aviat excepcional, i a més a més es correspondria amb un tipus de règim defectuosament democràtic; una situació d'aquest caire s'hauria donat, per exemple, al Regne dels Serbis, Croats i Eslovens (1918-1929), on la minoria sèrbia hi hauria concentrat el poder en detriment dels nombrosos altres *genus* (circumstància que, temps a venir, va acabar donant-se de nou a l'etapa de degradació de l'extinta República Socialista Federativa de Iugoslàvia).

següent), sinó una revolta popular dins d'un altre conflicte –aquest sí, entre dos subjectes netament polítics, a saber, les monarquies hispànica i francesa– que conjunturalment estava causant estralls a la pagesia catalana amb la corresponent agudització dels greuges que els diferents braços hi havien anat acumulant des de les Corts de 1626. Certament va haver-hi algunes dosis de voluntat de direcció institucional, com ara en l'acció del (promptament malaguanyat) diputat eclesiàstic de la Generalitat Pau Claris, però cal reconèixer que la rebel·lió fou en general desgavellada i plena de decisions que responien –sovint a partir d'interessos estrictament particulars, singularment de part de la noblesa– a la mera conjuntura de cada moment, i la cerca de l'aixopluc de Lluís XIII no n'hauria estat excepció. Per tot plegat, no ha d'estranyar gaire que, si més no per a una part dels catalans, no acabés sortint-ne res de bo, de la guerra, i fou així que, després d'un període de sobirania francesa sobre tot el Principat, el tractat dels Pirineus reblava estructuralment l'estatu quo polític anterior a la revolta, però repartia a banda i banda d'una nova frontera el *genus* català, que del costat francès sí que va passar a estar dominat.⁶

Nogensmenys, en relació amb cap de les dues bandes podem parlar d'una sobrevinguda hegemonia lingüísticocultural no catalana. Certament, la preeminència hegemònica aliena hi va ser i de fet ja hi era, però no en el sentit esmentat, sinó en un de caire simbòlic relatiu a la jerarquia social i la directriu política. Com podríem parlar d'hegemonia lingüísticocultural castellana o francesa en relació amb una folgadíssima majoria de població monolingüe (ca-

6. Tot i que va mirar de tornar-s'hi, per bé que aquells que ho feren –autoanomenats «Angelets de la Terra»– i pretengueren de recuperar drets i llibertats perduts *en tant que catalans*, varen fracassar en l'intent i foren severament reprimits.

talanoparlant) i analfabeta? A més a més, l'estigmatització efectiva de la llengua del territori encara trigaria a arribar-hi, i pròpiament només s'hauria donat al nord, amb la famosa sentència pretesament pedagògica: «Soyez propres, parlez français» que, en definitiva, hauria vingut propiciada pel projecte homogeneïtzador del ministre Jules Ferry de finals del segle XIX. Al sud del Principat, tal com queda magistralment exemplificat a l'obra coral *El castellà a la Catalunya contemporània: història d'una bilingüïtzació* (Onada Edicions, 2021), l'hegemonia catalana estrictament lingüísticocultural perdura fins just abans de l'arribada de les grans masses migratòries castellanoparlants de mitjan segle XX, i si la combinació d'aquesta circumstància amb la presència d'una renovada estructura de dominació administrativomilitar arran de la victòria franquista a la Guerra Civil no dona com a fruit la fallida del *genus* català és perquè vora cent anys abans els detentors més destacats d'aquella hegemonia lingüísticocultural ja havien començat la disputa entorn l'hegemonia sociopolítica per la via de la Renaixença, amb una obra que en connexió intrínseca amb la del Noucentisme acabà deixant-hi un pòsit simbòlic i cultural gairebé extraordinari que, tot comptat i debatut, constituí el primer –i singularment poderós– factor de resistència catalana dins el marc històric de dominació borbònica (un marc que des de la fi de la guerra de Successió es manté estructuralment impertèrrit –tardor allargassada del 2017 a banda– per molt que hi passin repúbliques, dictadors i fins i tot Amadeu de Savoia, per no parlar –i segurament m'està malament de dir-ho– de tots aquells catalans i catalanes compromesos culturalment i lingüística amb el *genus* català i que el 1978 varen donar el seu vistiplau a la proposta de Constitució espanyola).

La resistència lingüística

El fet de parlar una determinada llengua en una determinada situació, doncs, difícilment es pot sostroure a la lògica de les vicissituds històriques relacionades amb la dominació i l'hegemonia. I aquesta circumstància es palesa singularment quan els parlants d'un determinat entorn polític tenen per defecte l'opció de parlar més d'una llengua. Si no és el cas, el que típicament s'hi palesa quant a les categories en qüestió és o bé una hegemonia de la parla «tradicional» al marge de la dominació més que no pas en contra (Rosselló, 1660-1875), o bé una dominació simbòlicament fructífera en termes d'hegemonia lingüística, de manera que aital hegemonia es fa present a la majoria d'àmbits de la vida social sense importar-hi les jerarquies (Perpinyà, 2023). I davant d'una successió dels dos escenaris en un mateix entorn modern, tal com s'esdevé en relació amb els exemples donats, el que típicament podríem constatar-hi és que la mediació entre l'un i l'altre acostumarà a ser obra de l'aparell coercitiu d'un Estat, mecanisme que no té per què necessàriament acabar-s'hi fent present en el seu vessant típicament repressiu: a la Catalunya del Nord hauria estat en bona part suficient amb una «amable» i ben visible inscripció de benvinguda al centre escolar (recordeu, «Soyez propres, parlez français»), algun pervers estratagema destinat a ridiculitzar i penalitzar el nin o nina que hi parlés en català, i, això sí, sempre un sever mestre que sense cap escrúpol ni recança hi exercís de policia lingüístic.

Però ja hem dit que allà on les categories de domini i hegemonia esdevenen més rellevants quant a l'assumpte que ens ocupa és en el cas de llengües en contacte referides a un determinat entorn polític, i particularment si aquest entorn és també de caire estatal. Perquè és en l'Estat modern on la –intrínseca, com mirarem de mostrar a la conclusió– dimensió conflictiva de les llengües es posa més clarament de

manifest, on determinades interaccions poden constituir-se o bé en mirall verbal d'una (al capdavant irresolta) passada disputa no merament verbal (que provisionalment pot haver donat lloc, no cal dir, a la mateixa forma estatal), o bé (i potser alhora que l'anterior possibilitat) en una lamentable anticipació de contesa material violenta. Sigui com sigui, però, el cas fora que sempre podríem arribar a dirimir l'essència conflictiva de l'escenari en qüestió a partir d'un binomi dependent d'aquelles nocions de dominació i hegemonia, a saber, la parella categorial imposició-resistència, i això sense que necessàriament cada subjecte encarni sempre la mateixa categoria.⁷ Així, no és per exemple cap secret que a Catalunya hi ha professors que per raons ideològiques no respecten el sistema legalment previst d'immersió lingüística escolar en català (i descomptem ara, és clar, les darreres decisions judicials en contra de l'aplicació sistemàtica d'aital sistema en determinats grups-classe); en aquests casos, el professor en qüestió estaria resistint davant del que ell o ella considera que és una imposició il·legítima; paral·lelament, però, és possible que a partir de les mateixes raons ideològiques que el fan apartar-se del sistema d'immersió, el professor rebel miri de fer valer sempre que pugui la segona part de l'article 3.1 de la Constitució espanyola, en què s'estipula el deure de conèixer el castellà (i només el castellà, del conjunt de llengües espanyoles) per a tot espanyol, de manera que difícilment acceptarà que, posem per cas, en un bar d'un poble remot del Pirineu català un cambrer catalanoparlant pretengui de fer-li veure, també per raons ideològiques, que no entén el que el nostre professor li està

7. ... si és que pròpiament n'arriba a encarnar alguna; en el cas, però, que dins d'un marc de conflicte del tipus descrit un agent lingüístic no s'identifiqui expressament amb cap de les dues possibilitats, el que típicament hauria esdevingut és que una imposició haurà estat naturalitzada activament o passiva.

demanant en castellà. Caricatura, sí, però amb un fonament del tot versemblant que s'ajustaria al criteri descriptiu que quant a escenaris de conflicte lingüístic estem mostrant, i és que fora prou patent que per a cada cas dels plantejats hi ha la possibilitat de plantejar-hi un joc d'imposició (legal, fruit d'un determinat marc de domini, subsidiari en la primera situació i primari en la segona) i resistència (per mor d'una voluntat de disputar per l'hegemonia d'una llengua o altra).

Arribats aquí, som al cap del carrer. Perquè la qüestió (decisiva) subsegüent és: quin és el límit de la disputa entre cambrer i professor, que a més a més representarien arque-típicament determinats grups humans enllà de la seva persona? O potser més pertinentment, encara: hi ha la possibilitat que s'estigui sublimant algun tipus altre de disputa, amb la disputa lingüística en qüestió? En tenim pocs dubtes: per educadament que puguin arribar a discutir-se, l'un i l'altre estaran pugnant en uns termes que, *en el límit*, incorporen la –deplorable, no cal dir– *possibilitat* del conflicte obert, que tindrà més o menys opcions de fer-se efectiva a tenor del perfil concret dels disputants i que, al capdavall, es relacionaria amb la impossibilitat d'invocar, com a resultat d'una deducció necessàriament comuna, un principi regulador entre llengua i (persones que viuen en un determinat territori, fet que ens hauria de dur a concedir que l'evitació del conflicte acabarà depenent d'uns paràmetres típicament ètics que no tenen per què (tampoc) ser necessàriament compartits pels disputants (si més no en un sentit fàctic). I és que tot i la diàfana evidència que l'humà fora un ésser intrínsecament lingüístic, de l'axioma antropològic en qüestió no se seguiria des d'un punt de vista lògic cap criteri per a l'ordenació de la convivència de les (persones que parlen diferents) llengües. El que podem deduir de l'axioma, en tot cas, és que estem «condemnat» a fer-nos plenament humans en un règim de vida de caire comunitari (humà), i això perquè tal com magistralment palesà Ludwig Wittgenstein

a les seves *Philosophische Untersuchungen*, no hi hauria la possibilitat d'un llenguatge privat (tesi que implícitament podem trobar ja al Llibre 1 de la *Política* d'Aristòtil, tot sigui dit). Les comunitats lingüístiques, doncs, poblen per defecte el món, i els correspon d'ordenar-se políticament; per descomptat, no només ho han fet, ho fan i ho faran *qua* comunitats lingüístiques, però negar que el fet lingüístic és un factor típicament polític és, ras i curt, obviar la Història del Món. I obviar que, en aital Història, política i guerra han anat –ben malauradament– sovint de la mà, és un altre luxe teòric que no ens podem permetre (sense que necessàriament aquest reconeixement ens hagi de fer caure rendits davant les inquietants, per bé que poderoses, reflexions de C. Schmitt a *Der Begriff des Politischen*).

Bibliografia

- Francesc BERNAT, Carles DE ROSSELLÓ, Mireia GALINDO, *El castellà a la Catalunya contemporània: història d'una bilingüïtzació*. Benicarló: Onada edicions, 2021.
- Florence DUPONT, «Rome ou l'altérité incluse», *Rue Descartes*, núm. 37, 2002/3, p. 41-54.
- Jordi DURAN, «El canonge Montagut: de l'integrisme al feixisme», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera de l'Ebre*, 29, 2019, p. 113-120.